

“I am just trying to live my life”. Statusdilemma’s en criminaliteit bij illegale migranten met een asielachtergrond.

Arjen Leerkes*

Samenvatting

Gaandeweg is er in Nederland een omvangrijke groep uitgeprocedeerde asielzoekers gegroeid. Daarvan leven naar schatting 17.500 tot 30.000 mensen in de illegaliteit. Een deel komt in aanraking met de politie. De auteur tekende in de Vreemdelingenbewaring de levensverhalen op van 26 (mannelijke) illegalen met een asielachtergrond die in Nederland veroordeeld zijn voor misdrijven. Daarbij staat de vraag centraal of, en zo ja hoe en waarom, zij in Nederland betrokken zijn geraakt bij misdaad. Het artikel analyseert de dilemma’s en keuzes van de mannen in de maatschappelijke omstandigheden die hen (mede) door hun preciaire verblijfsstatus werden opgelegd. Op basis daarvan verfijnt de auteur de bestaande theorievorming over criminaliteit bij illegale migranten.

Asielmigratie, illegaal verblijf en criminaliteit

Vooraf na de val van de Berlijnse muur is de asielmigratie richting West-Europa sterk gegroeid. Mede daardoor is de opnamebereidheid in de westerse wereld afgenomen (Schuster, 2000). Nederland wijst vijftig tot zeventig procent van de asielverzoeken af (De Boom e.a., 2006). Erkende vluchtelingen krijgen bovendien vaker tijdelijke verblijfsvergunningen (Doornbos en Groenendijk, 2001).

In Nederland verliezen uitgeprocedeerde asielzoekers na ongeveer een maand hun verblijfsrecht. Wie niet weggaat, kan onder dwang gerepatriëerd worden. Om diverse redenen blijft vertrek vaak (lang) uit (zie Engbersen e.a., 2002; Van Kalmthout en Van Leeuwen, 2004).¹ Zo is er gaandeweg een omvangrijke groep illegalen met een asielachtergrond gegroeid. In 2005 betrof het ongeveer 17.500 tot 30.000 mensen, tien tot twintig procent van de geschatte illegale bevolking voor dat jaar (De Boom e.a., 2006).

Vanuit de Nederlandse sociologie is er al geruime tijd aandacht voor illegaal verblijf in relatie tot criminaliteit. Buitenlands onderzoek is schaars (McDonald, 1997; Alt, 1999). Een belangrijke bevinding is dat het aantal aanhoudingen wegens misdrijven sinds het midden van de jaren negentig flink is gestegen. In dezelfde periode is de Nederlandse staat zich sterker gaan inspannen om illegalen uit te sluiten van de formele arbeidsmarkt en de meeste sociale

voorzieningen (Van der Leun, 2003). Dit suggereert dat illegale migranten onder invloed van hun marginale maatschappelijk positie in toenemende mate ‘overlevingscriminaliteit’ zijn gaan plegen, door het falen van een meer “geïntegreerde carrière” (Engbersen en Van der Leun, 1995: 254).

Het bestaande onderzoek laat een aantal vragen onbeantwoord. Ten eerste is onduidelijk of ‘overlevingscriminaliteit’ een goede term is. Er zijn nog maar enkele ‘criminele illegalen’ gesproken. Daardoor weten we niet goed wat illegale migranten met criminaliteit proberen te bereiken en of hun motieven inderdaad onder een noemer kunnen worden gebracht. Ten tweede weten we niet goed wat het belang is van de keuzes die (delinquente) illegale migranten maken. In de bestaande theorievorming wordt verondersteld dat de maatschappelijke positie die er voor groepen illegale migranten in Nederland is weggelegd, bepaalt of een illegale migrant al dan niet betrokken zal zijn bij criminaliteit. Het is onvoldoende duidelijk hoe (delinquente) illegale migranten met die kansen omgaan en welk aandeel zij zelf in de uitkomsten hebben. De derde open vraag is of delinquent gedrag geïnitieerd wordt in Nederland, of al eerder in de levensloop. Terwijl de criminologie de oorzaken van delinquent gedrag in toenemende mate (ook) in de vroege jeugd en adolescentie zoekt (Gottfredson en Hirschi, 1990; Samson en Laub, 1993), is er nog weinig bekend over criminele antecedenten bij illegalen.

Illegalen met een asielachtergrond lopen op theoretische gronden een verhoogd risico op overlevingscriminaliteit. Asielmigranten zijn namelijk vaak pioniers die amper op gevestigde landgenoten kunnen terugvallen. Zij vormen daarom een goede onderzoeksgroep om de theorievorming te verfijnen. Daartoe zijn de levensverhalen opgetekend van 26 (mannelijke) illegalen met een asielachtergrond en strafblad. Het onderzoek heeft deel uitgemaakt van een meer omvattende studie naar asielmigratie en criminaliteit (De Boom e.a., 2006; Althoff e.a. 2006; Leerkes, 2006). Drie onderzoeksvragen stonden bij deze deelstudie centraal.

1. Wat probeerden de mannen met criminaliteit te bereiken, welke delicten kozen zij daartoe uit en welke niet?
2. Hoe heeft de illegale verblijfsstatus de keuzes van de mannen beïnvloed, in het bijzonder het ontwikkelen van delinquent gedrag?
3. Zijn er politiecontacten in het geboorteland?

Eerdere bevindingen en theorievorming

De basisgedachte in de huidige theorievorming is dat betrokkenheid bij criminaliteit afhangt van de kansenstructuur waartoe illegalen in Nederland toegang hebben. Deze kansenstructuur zou uit drie dimensies bestaan: (1) formele instituties zoals de officiële arbeidsmarkt, (2) informele instituties zoals de informele economie, en (3) criminele circuits (Engbersen en Van der Leun, 1995).

De Haan (1993) heeft het begrip overlevingscriminaliteit geïntroduceerd in het onderzoek naar illegaal verblijf. In die benadering is overlevingscriminaliteit een reactie op uiterst moeilijke levensomstandigheden (zie ook Sansone, 1992). Het is een manier om het hoofd te bieden aan voortdurende problemen van levensonderhoud en persoonlijke veiligheid. Internationaal treft men de term soms aan in het daklozenonderzoek (bijvoorbeeld Pain en Francis, 2004).

Er zijn diverse empirische aanwijzingen voor een negatieve relatie tussen conventionele levenskansen en (overlevings)criminaliteit. Er zijn bijvoorbeeld aanzienlijke verschillen tussen herkomstgroepen. Turkse illegalen, die de hechte Turkse gemeenschap veelal opvangt, worden bijvoorbeeld minder vaak verdacht van misdrijven dan Noord-Afrikanen, die afhankelijk zijn van de gefragmenteerde Marokkaanse migrantengemeenschap en daarom sterker op zichzelf zijn aangewezen. Daarnaast rapporteerden in een groep van 165 illegalen degenen die dak- en/of thuisloos waren en in Nederland geen verwanten hadden vaker criminaliteit dan degenen met een vaste verblijfsplaats en familie (Burgers en Engbersen, 1999). Verder is het aantal illegale criminaliteitsverdachten sinds 1997 aanmerkelijk gegroeid (Leerkes e.a., 2004).

Tegelijkertijd wordt aangenomen dat een illegale verblijfsstatus delinquent gedrag ook kan remmen (Van der Leun, 2003). Illegalen zouden politiecontacten mijden om uitzetting te voorkomen. Leerkes (2005) en Leerkes en Bernasco (2007) hebben empirische aanwijzingen gevonden voor deze 'afschrikkingthese'. Dergelijke effecten tonen zich volgens hen vooral in de relatief lage betrokkenheid van illegale daders bij geweld en vandalisme. Met dergelijke expressieve delicten drukt de dader primair zijn of haar emoties uit. In vergelijking met instrumentele delicten zoals identiteitsfraude zijn ze in sterkere mate een doel in zichzelf (vgl. Van San, 1998; Cohn en Rotton, 2003).

Er zijn tussen illegale migranten significante verschillen naar herkomstgroep in de aard van de gepleegde criminaliteit (Leerkes, 2005). Die diversiteit wordt mede verklaard door groepsgebonden verschillen in de toegang criminele circuits in Nederland. Zo hebben Engbersen en van der Leun laten zien dat illegale migranten niet in dezelfde mate ingang vinden in drugscircuits. Degenen die van huis uit Frans spraken bleken althans relatief

geschikt om hand- en spandiensten te verlenen bij de verkoop van harddrugs aan Franse drugstoeristen. In het verlengde van deze zienswijze hebben diverse auteurs betoogd dat illegale nieuwkomers een grotere kans op 'criminele inbedding' hebben, naarmate zij meer daders in hun sociaal netwerk treffen, bijvoorbeeld omdat er onder gevestigde landgenoten veel criminaliteit voorkomt (Kehla, 1999; Zaitch, 2002; Leerkes, 2005). Bindingen met legale (delinquenten) ingezetenen maken dan juist relatief geïntegreerde vormen van criminaliteit mogelijk, en fungeren dus niet altijd als een 'buffer' tegen betrokkenheid bij criminaliteit (vgl. Weerman, 1998). Door een combinatie van factoren zijn (etnische) Noord-Afrikanen vanaf de jaren tachtig een sterker stempel gaan drukken op de straathandel in harddrugs.² Illegale nieuwkomers uit Noord-Afrika kunnen allicht makkelijker bij deze illegale economie aansluiten dan illegale migranten uit andere herkomstlanden.

In het criminologische onderzoek naar reguliere migranten wordt etnische diversiteit in criminaliteit tevens gerelateerd aan (sub)culturele factoren, hoewel daar lange tijd een taboe op heeft gerust (zie Van Gemert, 1998). We weten nog onvoldoende of dergelijke factoren ook van invloed zijn op de aard en omvang van criminaliteit bij irreguliere migranten.

Er is evenmin veel bekend over criminele antecedenten van illegale migranten in het land van herkomst. Van der Leun (2003) vond bij enkele Noord-Afrikaanse drugsrunners die zij interviewde, aanwijzingen dat delinquent gedrag pas in Nederland was begonnen. In zijn etnografische onderzoek naar cocaïnehandel onder Colombianen vond Zaitch (2002) daarnaast aanwijzingen voor voortgezette criminele carrières.

Methode

Het leeuwendeel van alle criminaliteitsverdachten is man. Dit geldt tevens voor criminaliteitsverdachten bij asielzoekers (De Haan en Althoff, 2002), evenals voor illegale criminaliteitsverdachten (Engbersen e.a. 2002). Vrouwen zijn derhalve in deze studie buiten beschouwing gelaten. De beperkte omvang van de interviewgroep en praktische overwegingen speelden daarbij eveneens mee. De penitentaire inrichting waar dit onderzoek verricht is, is een manneninrichting.

Het veldwerk waarop dit artikel is gebaseerd heeft plaatsgevonden in 2005 in de Vreemdelingenbewaring van de PI Tilburg. Aanvankelijk zijn alle gedetineerden met een asielachtergrond en strafblad benaderd met een brief (N=110). Er waren Engelse, Franse, Arabische, Russische en Servo-Kroatische vertalingen. De strafdossiers van de mannen waren opgevraagd bij Justitiële Documentatie. De respondenten werd een telefoonkaart van €10 in het vooruitzicht gesteld.

Omdat slechts vijf mannen meewerkten is gekozen voor een informelere benaderingswijze met betrokkenheid van de geestelijke verzorgers van de inrichting (imams, pastoors, dominees). Een imam wierf drie mannen die niet hadden gereageerd. Daarnaast mocht ik mezelf introduceren bij twee islamitische en twee oecumenische, christelijke diensten. De diensten worden goed bezocht.³ De animo was groot, 86 personen gaven zich op. Daaruit is een selectie gemaakt van personen die daadwerkelijk een asielachtergrond en strafblad hadden (N≈30). Uiteindelijk zijn er 26 respondenten geïnterviewd, omdat sommige kandidaten al snel werden uitgezet.

De meeste respondenten zijn twee keer gesproken. Bij acht respondenten is getolkt.⁴ De overige mannen spraken voldoende Nederlands of Engels. Velen hadden een Nederlandse partner (gehad) en/of hadden als asielzoeker cursussen Nederlands gevolgd. Veel Afrikanen spraken van huis uit Engels. De interviews vonden plaats in kamertjes in de bezoekersvleugel die normaliter dienen voor gesprekken tussen gedetineerden en raadslieden of vertegenwoordigers van externe overheidsinstanties. De afzonderlijke interviews, die een semi-gestructureerd karakter hadden, duurden anderhalf tot twee uur. Twintig respondenten stemden er in toe dat het gesprek werd opgenomen.

De interviews verliepen soms emotioneel, vooral voor de respondenten maar ook wel voor mij. Verscheidene mannen waren neerslachtig, bozig, gestresst of angstig, hoewel er ook geregeld werd gelachen. Ik probeerde zelf vaak met een grap het ijs te breken. Ook op andere manieren trachtte ik mijn gesprekspartners op hun gemak te stellen. Hun strafdossier legde ik op tafel ('Ken je dit, dit is wat ze zeggen'). Om nog eens duidelijk te maken dat het een wetenschappelijk onderzoek betrof, legde ik twee boeken op tafel over illegaal verblijf (Engbersen, 1999; Leerkes e.a., 2004). De meeste respondenten leken het prettig te vinden dat zij hun verhaal kwijt konden zonder dat erover werd geoordeeld en er belangrijke beslissingen van afhingen.

Validiteit

Er zijn methodologische kanttekeningen gemaakt bij de levensloopbenadering (Giele en Elder, 1998) en bij interviews met gedetineerden (zie Kroese en Staring, 1993). Mensen herordenen hun ervaringen doorlopend, en kunnen zich niet alles meer herinneren. Vragen over deviant gedrag kunnen sociaal wenselijke antwoorden opleveren. Wie openlijk over (onopgeloste) misdrijven spreekt, riskeert bovendien aanvullende straffen. Een respondent (A) beëindigde na het eerste interview zijn medewerking omdat hij niet wilde riskeren dat ik toch een politieman was. Anderen waren daarover minder bezorgd. Sommigen 'bekenden' voorvallen die hun

strafblad niet vermeldde. Er kan vooral bij het optekenen van migratiemotieven sprake zijn geweest van strategische respons. De geïnterviewden waren weliswaar uitgeprocedeerd, maar velen hoopten alsnog een status te krijgen. Politieke motieven kunnen verzonnen of overdreven zijn. De kans op strategische respons bij het optekenen van delinquent gedrag acht ik kleiner. Zoals gezegd wisten alle respondenten dat ik hun strafdossier had. De hoop op legalisering kan een conventionele zelfpresentatie hebben bevorderd (binnen de grenzen die het strafdossier stelde), maar kan tevens tot grotere openheid hebben geleid. Een instellingspsycholoog berichtte dat een respondent na het interview vernielingen had aangericht (zie hierna) omdat hij aanvankelijk - ondanks mijn voorlichting - hoopte dat het onderzoek hem een verblijfsvergunning zou opleveren en hij deels daarom alle medewerking had verleend.

Op diverse andere manieren heb ik problemen van validiteit het hoofd proberen te bieden. De strafdossiers zette ik in als geheugensteun. Ik streefde naar een vertrouwelijke gespreks sfeer. Juist met de levensloopbenadering kon dat goed; ik vroeg naar de integrale ontwikkelingsgang van de respondent, niet alleen naar het deel ervan dat belangrijk was voor de asielp procedure of rechtsgang. Ook de uitgebreide interviewduur en de overeenstemming in geslacht en leeftijd tussen respondent en interviewer (ik was 31) bevorderden rapport. Sturende en suggestieve vragen zijn vermeden; de tolken werden geïnstrueerd om tekenen van veroordeling te vermijden. Bedreigende onderwerpen, zoals misdrijven en migratiemotieven, zijn vaak later besproken. Waarschijnlijk hebben de geestelijke verzorgers het vertrouwen eveneens bevorderd.

Respondentkenmerken

De mannen zijn geboren in Afrika (N=16), Oost-Europa (N=7) of Azië (N=3). De gemiddelde leeftijd is 28 jaar (tabel 1). De meeste veroordelingen betreffen diefstal, (identiteits-)fraude en drugshandel (tabel 2). Alle mannen hadden een asielaachtergrond en waren op het moment van het interview illegaal.

Aanvankelijk meende ik dat alle mannen in de illegaliteit hadden geleefd voor zij werden aangehouden. Dit klopte voor de meeste respondenten. Zij woonden in bij vrienden of vriendinnen, verbleven clandestien in asielzoekerscentra of leefden op straat. Sommigen uitgeprocedeerden waren echter geregeld komen 'stempelen' bij de vreemdelingenpolitie. Zij konden dan elke keer overgebracht worden naar de vreemdelingenbewaring om uitgezet te worden (de meesten beseften dat overigens niet), maar tot hun aanhouding was het verblijf rechtmatig. Enkele stempelaars hadden tot hun inbewaringstelling opvang (soms vanuit de

lokale overheid); anderen moesten voor zichzelf zorgen. Enkele mannen werden pas in detentie illegaal. Hun asielverzoek werd (mede) afgewezen vanwege veroordelingen.

Tabel 1 Respondentkenmerken.

	Land	Leeftijd	interviews	Taal	tolk
<i>Noord-Afrika</i>					
A	Algerije	22	1	Nederlands	
B	Algerije	35	2	Arabisch	*
C	Algerije	37	2	Arabisch	*
<i>Overig Afrika</i>					
D	Sierra Leone	19	2	Engels	
E	Sierra Leone	20	3	Nederlands	
F	Sierra Leone	22	1	Engels	
G	Sierra Leone	23	1	Engels	
H	Sierra Leone	25	1	Engels	
I	Zaire / Kongo	29	2	Frans	*
J	Zaire / Kongo	32	2	Engels	
K	Zaire / Kongo	37	3	Engels	
L	Liberia	29	2	Engels	
M	Liberia	36	2	Engels	
N	Angola (Zuid)	20	2	nederlands / engels	
O	Mauretanië	22	2	Nederlands	
P	(Zuid) Soedan	24	2	Engels	
<i>Oost-Europa (incl. vml. Sovjet-Unie)</i>					
Q	Vml. Sovjet- Unie	22	2	Engels	
R	Vml. Sovjet- Unie	29	2	Nederlands	
S	Vml. Sovjet- Unie	33	2	Russisch	*
T	Vml. Sovjet- Unie	36	2	Russisch	*
U	Vml. Sovjet- Unie	44	2	Nederlands	
V	Georgië	20	2	Russisch	*
W	Vml. Joegoslavië	25	2	Servo-Kroatisch	*
<i>(Overig) Azië</i>					
X	Libanon	23	1	nederlands / arabisch*	
Y	Afghanistan	29	2	Nederlands	
Z	Iran	42	1	Nederlands	

Ook de overgangen tussen de verblijfstitels in de tijd waren minder rigide dan gedacht. De meesten waren illegaal geworden nadat hun asielverzoek was afgewezen. Vier respondenten hadden echter geruime tijd illegaal in Europa geleefd voordat ze in Nederland asiel aanvroegen. Drie respondenten hadden een (tijdelijke) verblijfsvergunning gehad als vluchteling, die zij niet bijtijds verlengden vanwege vertrek uit Nederland of persoonlijke

problemen. Sommigen waren in bepaalde periodes uitgeprocedeerd en eventueel illegaal, maar wisten later weer voor enige tijd in de asielpprocedure te komen.

Tabel 2. Overzicht van veroordelingen en enkele onafgedane zaken per respondent.

<i>Noord-Afrika</i>	
A	belediging ambtenaar in functie
B	diverse winkeldiefstal, autokraken, woninginbraken
C	1 x verkoop van harddrugs
<i>Overig Afrika</i>	
D	reizen met andermans paspoort, als iemand anders inschrijven bij bevolkingsregister
E	1 x straathandel harddrugs
F	werken met andermans papieren, cannabisgebruik (apv)
G	valsheid in geschrifte
H	NL uitreizen met andermans papieren
I	fietsdiefstal, zwart rijden
J	diverse winkeldiefstallen (in vereniging), werken met andermans papieren, betalen met vals geld (1 coupure)
K	belediging ambtenaar in functie, handel harddrugs, diefstal uit woning, vernieling auto's, straatroof, gevaarlijk rijgedrag
L	reizen met andermans reisdocument, rijden zonder rijbewijs
M	diefstal, heling, rijden zonder rijbewijs, werken met andermans papieren
N	winkeldiefstal, rijden onder invloed, diefstal uit woning, valse naam
O	rijden zonder rijbewijs, vernieling
P	poging tot zware mishandeling (handgemeen azc)
<i>Oost-Europa (incl. vml. Sovjet-Unie)</i>	
Q	6 winkeldiefstallen, waarvan twee met geweld bij de vlucht, onafgedaan: ongewenst vreemdeling
R	1 x winkeldiefstal
S	1 x winkeldiefstal
T	diverse winkeldiefstallen (in vereniging), heling, inbraak in bedrijf ; onafgedaan: poging tot moord en doodslag
U	verkrachting, diverse winkeldiefstallen, lokaalvredebreuk
V	winkeldiefstal, eenvoudige mishandeling, belediging ambtenaar in functie
W	eenvoudige mishandeling, autorijden zonder verzekering
<i>Overig Azië</i>	
X	handel harddrugs, winkeldiefstal, vernieling auto
Y	verkrachting en diefstal onder bedreiging (zelfde incident), rijden zonder rijbewijs
Z	diefstallen, (poging) tot diefstal met braak (woning, bedrijf), zakkenrollerij, vernieling, niet opvolgen ambtelijk bevel, straathandel drugs, apv (drugs)overlast, ongewenst vreemdeling

Bron: Ministerie van Justitie, Justitiële informatie.

Hoewel in wat volgt de nadruk op illegaal verblijf zal liggen, veronderstel ik dat de bevindingen in grote lijnen ook gelden voor ‘stempelaars’ en asiellozoekers in procedure. Deze drie groepen hebben van rechtswege een marginale sociale positie, terwijl ook overige variabelen die met criminaliteit correleren (zoals leeftijd en etnische herkomst) vergelijkbaar zijn.⁵ Dat betekent niet dat de verblijfsstatus onbelangrijk is. De geïnterviewden pleegden gemiddeld minder misdrijven – met uitzondering van geweldsdelicten – als ze rechtmatig

verblijf hadden dan in de periode(s) dat ze illegaal waren. Kwantitatief onderzoek suggereert dat criminaliteit onder uitgeprocedeerde asielzoekers inderdaad hoger is dan onder erkende vluchtelingen en asielzoekers in procedure (De Boom e.a., 2006). Het is aannemelijk dat de strafdossiers van veel mannen er anders zouden hebben uitgezien als ze volledige burgerrechten hadden gehad.

Naar een typologie van misdaad bij illegalen

Een deel van de aangetroffen delicten blijkt sterk in de hand gewerkt te zijn door (de gevolgen van) de illegale verblijfsstatus, op andere lijkt die status (bijna) geen invloed te hebben gehad. In Schema 1 zijn de misdrijven geordend naar hun doel en, in samenhang daarmee, naar de invloed van de verblijfsstatus, aflopend van sterk en relatief rechtstreeks (*verblijfscriminaliteit*) tot zeer zwak en indirect (*overige criminaliteit*). Er zijn twee tussencategorieën opgenomen. *Bestaanscriminaliteit* en *verslavingsgerelateerde criminaliteit* worden gepleegd in reactie op omstandigheden die (mede) het indirecte gevolg waren van de illegale verblijfsstatus.

Ik zal tevens ingaan op de vraag welke misdrijfsoorten niet of nauwelijks gepleegd zijn door de mannen. De afwezigheid van misdrijfsoorten kan onder meer een aanwijzing zijn voor een *negatief* verband tussen (de consequenties van) de illegale status en criminaliteit.

Het schema dient vooral om het materiaal te structureren en moet niet te absoluut worden genomen; delicten in de ene categorie hebben veelal elementen in zich van delicten die onder een andere categorie zijn geschaard.

Verblijfscriminaliteit

Verblijfscriminaliteit heeft tot doel om in Nederland of een ander westers land te verblijven. Het vindt meestal plaats aan de landsgrenzen en kan gericht zijn op binnenkomst en vertrek. Daarnaast zijn er varianten die binnen de landsgrenzen voorvallen.

Sinds 1994 moet men zich in Nederland kunnen legitimeren op het werk, bij bepaalde evenementen zoals voetbalwedstrijden, evenals bij een verdenking van een misdrijf of overtreding en een concreet vermoeden van illegaal verblijf. Op 1 januari 2005 is een algemene legitimatieplicht ingevoerd, maar toen waren de meeste respondenten al gedetineerd. De beperkte legitimatieplicht verklaart vermoedelijk waarom niemand is veroordeeld voor verblijfscriminaliteit binnen de landsgrenzen. Niettemin hebben sommige mannen zich incidenteel, bijvoorbeeld bij verkeerscontroles, geïdentificeerd met een rijbewijs

van iemand anders of met hun oude W-document (een speciaal identiteitsbewijs voor asielzoekers). Het is aannemelijk dat verblijfscriminaliteit binnen de landsgrenzen nu gangbaarder is.

Veel mensen uit niet-westerse landen komen niet in aanmerking voor een verblijfsvergunning. Zelfs voor een toeristenvisum moet men 'voldoende bestaansmiddelen' kunnen aantonen. Wie dat niet kan, moet iemand garant laten staan. Illegalen die in Nederland gevestigde familie hebben, komen formeel vaak als toerist naar Nederland (Staring, 2001). De respondenten hadden die mogelijkheid minder omdat ze geen gevestigde verwanten of vrienden hadden.⁶

Bijna alle respondenten zijn Nederland op een irreguliere manier binnengereisd. Diverse Afrikanen landden als verstekeling in de Rotterdamse haven. De Oost-Europeanen maakten veelal gebruik van smokkelaars die over land om alle grenscontroles heen reden, of een vals reisdocument verstrekten. De Noord-Afrikanen werden naar Europa verscheept, met een smokkelaar of als toerist toen dat nog makkelijker was. Zij trokken niet zozeer naar Europa vanwege hun veiligheid, maar hoopten te stijgen op de maatschappelijke ladder. Ze komen uit streken van waaruit al geruime tijd mensen naar Europa migreren (Sayad, 2004). Zij leefden eerst illegaal in Spanje, Frankrijk, België en/of Nederland voordat ze in Nederland asiel aanvroegen (in twee van de drie gevallen nadat ze in beeld waren gekomen van de autoriteiten). Drie respondenten zijn Europa ingevlogen. Een als reguliere toerist, twee met valse papieren.

Later probeerden diverse mannen Nederland met een ongeldig reisdocument te verlaten omdat zij hier als illegaal geen toekomst meer zagen, terwijl ze niet naar hun geboorteland wilden of konden. Twee Afrikanen probeerden naar Canada te vliegen, waar volgens hen meer behoefte bestaat aan migranten; een herinnert zich uit Afrika de immigratieprogramma's waarop geïnteresseerden konden intekenen. Twee mannen probeerden Zweden te bereiken. (S) werd tot drie keer toe aangehouden in Duitsland en overgedragen aan de Nederlandse autoriteiten. De laatste keer gaf de Duitse politie hem een boete vanwege het tonen van valse papieren. (L) wilde naar Zweden vliegen, omdat hij in Nederland geen werk kon vinden, maar rekende op een tijdelijk verblijf.

Een vriend adviseerde me om naar Zweden te gaan, waar werk in de bouw was. Goed geld, geen belastingen. Ik kon daar bij Liberianen inwonen. Het was wel een probleem hoe ik zou reizen. Mijn vriend zei: "Hé, er zijn op de wallen veel junkies die paspoorten verkopen." Uiteindelijk belandde ik bij een Nederlander die voor €200 een paspoort had van iemand waar ik wel op leek. Dus ik bel een Afrikaanse vriendin, die had wel €80. Mijn maat

gaf me €50. Toen ik zo in Amsterdam begon rond te bedelen had ik twee, driehonderd euro. Ik heb dat paspoort voor €150 gekocht. Toen moest ik alleen de reis nog. Ik dacht, ik probeer een kleinere luchthaven, dan houden ze me niet aan. Vanuit Rotterdam kon ik voor €50 vliegen. Op het vliegveld zei die jongen van de douane: "Wat zie jij er stom uit! Zeker weten dat jij dit niet bent!" Dus hij vraagt: "Is dit jouw paspoort?" Ik zeg nee. [Enigszins weemoedig geamuseerd, lacht] Dus hij zegt: "Sorry, ik moet je arresteren omdat je gebruik probeert te maken van het paspoort van iemand anders." Ik zeg: "Doe maar, ik probeer alleen maar mijn leven te leven."

D. hoopte in Zweden genoeg te verdienen voor een advocaat. In de periode dat hij een tijdelijke verblijfsvergunning had, werd hij namelijk vader. Hoewel hij met zijn Hollandse ex geen goede relatie meer heeft, voelt hij zich vanwege zijn dochter aan Nederland gebonden. Hier raakt verblijfscriminaliteit duidelijk aan bestaanscriminaliteit. De delicten zijn gericht op verblijf in een westers land, maar daarachter schuilt de wens om te voldoen aan een standaard die de dader en de milieus waarin hij participeert of geparticipeerd heeft, elementair acht; in dit geval de norm dat een vader af en toe bij zijn dochter moet kunnen zijn.

Schema 1. Een typologie van misdaad bij illegalen. Veroordelingen en zelfgerapporteerde delicten.

Verblijfscriminaliteit

- Nederland in- of uitreizen met een vals reisdocument, een reisdocument van een ander (geleend, gestolen, gekocht) of zonder identiteitsdocument
- Nederland niet verlaten als 'ongewenst vreemdeling'
- Het zich niet kunnen legitimeren of tonen van een vals identiteitsdocument (legitimatieplicht)
- Weerspannigheid bij aanhouding, negeren ambtelijk bevel of vluchten bij heterdaad
- Opgeven van een valse naam, waaronder inschrijven bij het bevolkingsregister met andermans naam

Bestaanscriminaliteit

- Werken met valse of andermans papieren
- Diefstal (meestal winkeldiefstal of fietsdiefstal)
- Drugshandel (meestal straatventer of drugsrunner)
- Heling of wederverkoop van gestolen goederen (meestal kleding, gsm of fietsen)
- Rijden zonder rijbewijs en autoverzekering
- Zwartrijden
- Eigenrichting (geweld of vernieling bij belediging, geweld of bedreiging bij niet terugbetalen onderhandse leningen, deur openbreken huisbaas)

Verslavingsgerelateerde criminaliteit

- Drugshandel (straatventer)
- Winkeldiefstal
- Autokraak
- Woninginbraak
- Straatroof (één veroordeelde respondent ontkent)

Overige criminaliteit

- Seksuele delicten (aanranding en verkrachting)
- Geweld door psychische stoornis (psychose)
- 'Te goeder trouw' (niet-westerse migranten weten soms niet precies wat in Nederland strafbaar is)
- Belediging van een ambtenaar in functie
- Jeugdcriminaliteit (experimenteren met roesmiddelen, rijden onder invloed, winkeldiefstal)

Bestaanscriminaliteit

Illegaal verblijf gaat veelal gepaard met verblijfscriminaliteit, maar spoort mensen minder direct aan tot overige misdrijven. Illegalen die in de informele economie werken, zijn weliswaar in overtreding omdat ze geen belasting afdragen, maar hoeven geen misdrijven te plegen om zich in leven te houden. Dit geldt eveneens voor iemand die wordt onderhouden door familie, vrienden of een partner. En waarschijnlijk is het in Nederland ook zonder sociaal netwerk mogelijk om in leven te blijven binnen de grenzen van de strafwet. Met bestaanscriminaliteit beoogt de dader te voldoen aan sociale standaarden die hij zelf, evenals de sociale netwerken waarin hij participeert of geparticipeerd heeft, elementair acht. Veel aangetroffen delicten blijken sterker gericht te zijn op het voorkomen of verminderen van relatieve deprivatie als gevolg van sociale vergelijking (waaronder de eigen situatie in het verleden) dan op het tegengaan van absolute deprivatie (honger, ziekte). De illegale status heeft in deze delicten een *indirectere* invloed gehad, voornamelijk doordat het het verkrijgen van een legaal inkomen bemoeilijkt.

De respondenten komen niet uit landen van waaruit in Nederland omvangrijke etnische minderheden zijn ontstaan en hadden weinig mogelijkheden om zwart te werken in etnische niches (afhaalrestaurants, schoonmaakbedrijven). Wel slaagden sommigen erin om via Nederlandse contacten wat te 'klussen'. Drie mannen kregen een strafblad omdat ze met andermans papieren werkten.

Zo probeert Z. (J) meer van zijn leven te maken, nadat hij als illegaal een paar jaar beurtelings in vrijheid en detentie heeft doorgebracht. Hij doet wat hem in de gevangenis is aangeraden en zoekt een vriendin. Dit lukt. Het stel gaat vrij snel samenwonen, volgens Z. uit verliefdheid en omdat hij geen woning heeft (het Hollandse meisje woonde nog bij haar ouders). De zwangerschap van zijn vriendin verhoogt de druk om geld te verdienen ("Mijn vriendin zei: 'Iedereen werkt waarom jij niet?'"). Z. regelt een identiteitsbewijs van iemand met een werkvergunning, en gaat via het uitzendbureau aan de slag als vuilnisman. Hij betaalt wekelijks vijftig euro aan de verstrekker van het identiteitsbewijs, totdat de Vreemdelingenpolitie ingrijpt.

Veel mannen hebben in Nederland gestolen (tabel 1). Het betreft meestal heimelijke, ongeorganiseerde (winkel)diefstallen. Sommigen stalen voedsel. Zo verhaalt M. (N), zoon van een arts, van de moeilijke periode die hij meemaakt als hij uitgeprocedeerd is. Hij moet zijn woning opgeven en dreigt dan aan lager wal te raken. Toch wil hij zich niet tot alles 'verlagen'. Hij is er op gebrand zich te onderscheiden van junkies en zwervers en zoekt geen

eten in de afvalbak omdat hij dat vies en ongezond vindt. Hij probeert geregeld om zich bij kennissen te douchen.

Na verloop van tijd begint M. zich sterk te schamen dat hij voortdurend de hulp van vrienden moet inroepen. Hij begint “zichzelf te helpen” en gaat winkeldiefstallen plegen. De diefstallen dienen enerzijds om zijn softdruggebruik te bekostigen, dat in die periode sterk toeneemt. Hij steelt bijvoorbeeld BH's, die hij aan een stel (Marokkaanse) straatjongens kan verkopen, die hem vermoedelijk hebben zien bedelen. De meeste winkeldiefstallen pleegt M. echter niet voor softdrugs, maar “voor zichzelf”. Hij wordt aangehouden wanneer hij een worst steelt. Hoewel hij erkent dat winkeldiefstallen hem ergens een kick geven (vgl. Katz, 1988), verklaart hij ze niet vanuit een behoefte aan spanning (“Mijn leven ging verkeerd en ik wist dat ik in de problemen kon raken”).

Vaak beogen de mannen met criminaliteit te voldoen aan wat hogere standaarden dan de norm dat een ‘waardig’ mens zijn voedsel van de winkel betreft. Toch worden deze standaarden nog als elementair beschouwd. Zo steelt I. (S), die na het uiteenvallen van de Sovjet-Unie nog redelijk vermogend was geworden in de (auto)handel, een leren jas. Die kan hij verkopen aan een huwende asielzoeker. Enerzijds hoopt hij met de incidentele winkeldiefstal een beslissing te forceren over zijn verblijfstitel (“Laten jullie me nou toe of sturen jullie me weg?”). Want hoewel zijn asielverzoeken steeds zijn afgewezen, wordt hem telkens aangeraden om opnieuw asiel aan te vragen. Anderzijds hoopt hij met de verkoopsom te kunnen voldoen aan het beroep dat zijn familie op hem doet om bij te dragen aan de begrafenis van zijn vader, die ernstig ziek is geworden. I. vindt het vervelend dat hij afwezig zal zijn bij de begrafenis. Hij meent dat hij gefaald heeft omdat hij geen goede baan heeft en niet voor nageslacht heeft gezorgd (“Mijn vader is gestorven zonder dat hij zijn kleinkinderen heeft gezien”).

De keuze om in de drugs te gaan kunnen we soms eveneens als bestaanscriminaliteit aanmerken. Een (hulpje van een) Algerijnse automonteur (C) leeft eerst jarenlang illegaal en zonder strafblad in diverse West-Europese landen. Vooral met klusjes in de informele economie, zoals behangen en het plaatsen van schotelantennes, weet hij zich te redden. Als hij een dagje ouder begint te worden zoekt hij een bruid. Via het internet leert hij een gescheiden Algerijnse uit België kennen, waarmee het klikt. Ze brengen een bezoek aan haar moeder en committeren zich om rond kerst afspraken te maken over de bruiloft. Maar met de “de toegang tot Europa” binnen handbereik (door te huwen hoopt (C) op een verblijfsvergunning), heeft hij onvoldoende gespaard voor een bruidschat.

Als ik zonder werk zat, hing ik wel eens rond bij het Rotterdamse centraal station. Toeristen spraken me wel eens aan of ik drugs verkocht. De politie kende me, maar liet me met rust. Ze wisten dat ik al eens was vrijgelaten uit de Vreemdelingenbewaring. Ik had zes weken tot de kerst. Toen heb ik een kerel aangesproken die bij het station nagemaakte merkartikelen verkoopt. Die heeft me uitgelegd hoe het zit met drugshandel. Via hem kwam ik in contact met een Arabische dealer, die me aanraaide om voor €450 euro bolletjes te kopen. Later die dag werd ik tot mijn verbazing aangehouden toen ik bij de V&D een overhemd kocht. Voor ik nog maar een bolletje had verkocht. Ze zeiden dat ze me voor een ander hadden aangezien. Toen ik mijn straf uitzat, lachten veel Nederlandse gedetineerden me uit. Een dealer hoort te weten dat je nooit alle bolletjes op zak moet hebben. De rechter verbaasde zich over mijn criminele activiteiten omdat ik eerst jarenlang illegaal was zonder misdrijven. Ik heb hem hetzelfde verteld als nu, dat kunt u zo navragen.

In het verhaal van B. (O) komen nog drie varianten van bestaanscriminaliteit naar voren: heling en wederverkoop van gestolen goederen, rijden zonder (Nederlands) rijbewijs en eigenrichting.

De Mauritaanse oppositievoerder leert een Maastrichts meisje kennen met wie hij gaat samenwonen en een dochter krijgt. De IND stelt hem echter voor een moeilijke keuze. Gezien zijn situatie dient hij of voor de asielprocedure te kiezen, en dan kan hij niet bij zijn vriendin wonen, of voor zijn relatie, en dan geeft hij zijn asielprocedure (wellicht tijdelijk) op. B. verkiest het laatste en wordt illegaal. Hij verwacht dat hij later opnieuw asiel zal kunnen aanvragen, diverse kennissen kregen ook pas in tweede instantie een status.

In de tijd dat B. een relatie heeft blijft zijn delinquentie beperkt tot rijden zonder rijbewijs. Hij neemt rijlessen, eerst informeel van een vriend, daarna bij een rijsschool. Hij kan als illegale vreemdeling echter geen rijbewijs aanvragen. Dat in aanmerking genomen vindt B. een rijbewijs geen noodzakelijke voorwaarde, ook omdat hij naar eigen inzicht goed rijdt. Ook zijn vriendin waardeert het als hij haar kan chauffeur. Maar omdat hij illegaal en onverzekerd is, houdt B. hij zich wel altijd aan de overige verkeersregels (zijn strafdossier bevestigt dat).

Na verloop van tijd krijgt zijn vriendin een nieuw vriendje. Ze wil de relatie beëindigen, hoewel B. wat haar betreft niet hoeft te verhuizen. B. houdt de eer aan zichzelf en trekt in bij een bevriende asielzoeker, een eindje verderop (B. vertelt dit huilend). Hij weet rond te komen door het verkopen van Afrikaanse kettinkjes en rommelmarktspullen aan jongeren uit diverse herkomstgroepen, met wie hij straat basketball speelt en uitgaat. Zijn vriend, die nog in de asielprocedure zit, laat hem bovendien meedelen in zijn leefgeld. Soms koopt B. gestolen spullen, zoals een GSM (“Kijk als je illegaal bent. Dat laat je dat niet gaan. Voor handel of voor jezelf. Dat is een beetje slecht. Maar niet heel erg”).

B. gaat opnieuw samenwonen, nu met een Guinese asielzoekster. Toch gaan de beperkingen van de illegale verblijfsstatus hem steeds meer tegenstaan. Zijn dochter mag hij van zijn ex drie keer per week zien, alleen in haar aanwezigheid. Ook op straat neemt zijn prestige af, nu veel mensen achter zijn verblijfsstatus zijn gekomen (“Ze zeiden niet echt van rustig aan anders ga ik naar de politie. Maar ze vinden je minder. En ik kon nooit te ver gaan omdat ik denk, oh, ik ben illegaal, ik moet rekening houden, ik word zeg maar geblokkeerd”). Tegen die achtergrond vraagt B. (vergeefs) opnieuw asiel aan. De frustratie over zijn positie lijkt zich te ontladen wanneer hij opnieuw huurschulden krijgt.

Een keer hadden we niet betaald. Stond ik voor een dichte deur. Mijn vriendin was bij kennissen in Frankrijk. Ik de huisbaas bellen, zijn voicemail ingesproken, brief op de deurmat gelegd. Op al die dingen reageerde hij niet! Ik kende hem goed, belde hem vaak en gaf hem de huur als hij kwam. En mijn spullen lagen binnen! Kleren, schoenen, een tas. Het was niet veel, maar het was niet om het geld. Het waren mijn spullen en hij had geen recht het slot te veranderen. Dus toen werd ik boos en heb ik met een vriend de deur geforceerd.

B. blijkt niet te hebben overwogen de politie in te schakelen. Veel niet-westerse nieuwkomers (evenals gevestigde Nederlanders) zullen niet precies weten wat bij zulke conflicten de rol is van Nederlandse instellingen. In die zin is deze vorm van eigenrichting –gericht op de elementair geachte standaard dat iemand over zijn eigendommen moet kunnen beschikken– niet specifiek voor delinquente illegalen. Tegelijkertijd geeft B. aan dat hij als illegaal geen mogelijkheid had om naar de politie te gaan (hij kon dat formeel wel, maar riskeerde daarmee inbewaringstelling en uitzetting).

Verslavingsgerelateerde criminaliteit

Diverse onderzoekers hebben recent aandacht gevraagd voor de opgang van illegalen onder problematische harddruggebruikers (Braam, 2003; Hoogenboezem e.a., 2005). Vijf mannen kregen politiecontacten doordat zij misdrijven pleegden om hun harddrugsgebruik te bekostigen. (T) nam al heroïne voordat hij emigreerde. (U) liet zich daartoe in het asielzoekerscentrum overhalen. In drie gevallen is er een relatie met de illegale verblijfsstatus. Bij (Z) volgde de illegale verblijfsstatus op problematisch harddruggebruik; hij verzuimde zijn verblijfsvergunning te verlengen en werd illegaal. In de twee overige gevallen lag de relatie omgekeerd en werd het middelengebruik in de hand gewerkt door dak- en thuisloosheid, die op hun beurt weer (mede) werden bevorderd door de illegale verblijfsstatus. Bij laatstgenoemde twee respondenten ging bestaanscriminaliteit in de vorm van drugshandel

vooraf aan harddrugsgebruik. Mogelijk trachten ondernemers die hoger in de handelsketen staan gemarginaliseerde illegalen te overtuigen om straatventer te worden in de hoop dat ze daarmee ook een consument werven (*hooking*, Glaser en Strauss, 1971).

In tegenstelling tot bestaanscriminaliteit is drugsgerelateerde verwervingscriminaliteit niet gericht op het voldoen aan elementair geachte sociale standaarden. Het drugsgebruik was er veeleer op gericht om psychische problemen het hoofd te bieden. Hieronder vertelt H. (B), zoon van een voorman in de bouw, hoe hij in Rotterdam op zijn dertigste aan de harddrugs raakt. Enkele jaren daarvoor heeft hij het contact met zijn Algerijnse familie verloren. Na zijn aankomst in Marseille werkt H. twee jaar zonder misdrijven als illegaal in Parijs, als hulpje van een Joodse winkelier. Hij rijdt in 1994 op de bonnefooi naar Nederland en vraagt op aanraden van een reisgenoot asiel aan.

In totaal leeft H. vijf jaar zonder veroordelingen in diverse opvangcentra. Tussendoor is hij een jaar uit de procedure, omdat hij het asielzoekerscentrum heeft verlaten. Hij heeft er weinig fiducia in dat zijn asielverzoek wordt gehonoreerd en is gaan optrekken met een groep Noord-Afrikanen zonder vaste verblijfplaats. Ze logeren meestal bij een landgenoot met een verblijfsvergunning. Hij is dan geregeld betrokken bij winkeldiefstallen. De gestolen kleren of elektronische apparaten worden mede verkocht voor sigaretten, drank of marihuana. Uiteindelijk attenteert een politieman hem erop dat hij een tijdelijke verblijfsvergunning heeft gekregen, maar die beslissing blijkt verlopen. Wel wordt hij opnieuw toegelaten tot de opvang. Dan stoppen voor enkele jaren zijn veroordelingen. Als hij definitief is uitgeprocedeerd, verlaat hij met €50 op zak het opvangcentrum.

Het leek me verstandig om naar een grote stad te gaan, maar ik kende niemand in Rotterdam. Soms matste iemand me. Kon ik een nachtje komen logeren. Iedereen zei dat je in Nederland zonder papieren nergens aan de bak kwam. En ik liep op straat weer tegen de verkeerde mensen aan. Ik sprak nauwelijks Nederlands of Engels, dus dat waren vooral Noord-Afrikanen. Toen ben ik in de drugs gegaan. Eerst alleen dealen. Toen gebruiken. We verkochten wat, de rest namen we zelf. Het was geen bestaan dat ik van huis uit gewend was [glimlacht schamper]. Soms ging ik naar het Leger des Heils of de Pauluskerk voor wat eten, om te scheren of voor kleding. Toen ik met dealen mijn gebruik niet meer kon betalen, ben ik gaan stelen. Eerst winkeldiefstallen. Maar je merkt dat je daarmee onvoldoende verdient. Je gebruikt samen. Zo leer je andere dingen. Inbreken in auto's voor de autoradio of een camera is al beter. Op een gegeven moment ontmoette ik een Afrikaanse gebruiker. Ook illegaal. Die wist hoe je moest inbreken. Hij zocht iemand die op de uitkijk kon staan. Uiteindelijk liepen we tegen de lamp. Ik heb een jaar gezeten, daarna hebben ze me hier gebracht.

H's verhaal illustreert opnieuw dat het delinquent gedrag van de mannen veelal een incidenteel of episodisch karakter heeft. Het is geen permanente trek van hun persoonlijkheid die zich ongeacht de omstandigheden laat gelden. En terwijl het gedrag een reactie vormt op omstandigheden die met illegaal verblijf gepaard kunnen gaan, is het niet inherent aan illegaal verblijf.

Overige criminaliteit

Sommige misdrijven zijn niet of nauwelijks in de hand gewerkt door de maatschappelijke positie van de dader onder invloed van de illegale verblijfsstatus. Zo zijn twee mannen veroordeeld voor verkrachting. Ironisch genoeg waren dit de enige respondenten van wie de oorspronkelijke partner in Nederland was. De Afghaan (Y) wijdt de gebeurtenis aan drank- en softdruggebruik als gevolg van problemen met de betaling van zijn leefgeld. De Rus (U) stelt dat het slachtoffer, een uitgeprocedeerde vrouw die zich op het asielzoekerscentrum zou hebben geprostitueerd, de geslachtsgemeenschap heeft voorgesteld als verkrachting om als 'schrijnend geval' een verblijfvergunning te krijgen. (Als deze aantijging gegronnd is, zouden we deze strategie tot verblijfscriminaliteit kunnen rekenen). Er zijn tevens aanwijzingen voor een verband tussen psychische stoornissen en geweld (vgl. Althoff e.a., 2006). Een Tsjetsjeen (T) verwondde op het asielzoekerscentrum een Joegoslaaf met een mes. De man had last van hallucinaties die aanvankelijk werden geïnitieerd door zijn softdrugsgebruik. De man die na het interview vernielingen aanrichtte bleek diverse psychofarmaceutica te gebruiken (dit bleek mij pas tijdens het interview) en was tijdens de asielprocedure al diverse keren door het lint gegaan. Een respondent (I) was zich van geen kwaad bewust toen een Leidenaar hem in het asielzoekerscentrum een fiets verkocht. Een Noord-Afrikaanse jongeman (A) beledigde de politieagent die hem bekeurde omdat zijn fietslicht het niet meer deed. Voorts pleegden enkele mannen, die als minderjarige naar Nederland zijn gekomen, jeugdcriminaliteit. Zo bestuurde M. (N) wel eens de auto van de vader van een (Turks-Nederlandse) klasgenoot terwijl hij nog geen achttien was. Op een parkeerterrein achter het plaatselijke voetbalstadion, waar hij in het weekend vrienden ontmoette om te drinken en roken, had hij leren rijden.

De mannen pleegden de genoemde delicten voornamelijk in periodes dat ze rechtmatig in Nederland waren. Dat impliceert niet dat deze vormen van criminaliteit bij illegale migranten niet voorkomen.⁷ Maar voor zover er in de onderzoeksgroep al sprake is van een relatie met de illegale verblijfsstatus, volgde illegaliteit op criminaliteit in plaats van andersom: het asielverzoek van enkele mannen werd vermoedelijk (mede) afgewezen vanwege veroordelingen. Veroordelingen zijn een contra-indicatie voor een

verblijfsvergunning; in bepaalde gevallen kan een migrant daarenboven ongewenst worden verklaard (Q en Z). De staat streeft een deel van de samenhang tussen criminaliteit en illegaliteit actief na, in de hoop dat dergelijke migranten Nederland zullen verlaten, wat niet altijd gebeurt. Dit verschijnsel doet zich niet alleen voor bij westerse illegalen (vaak EU-burgers die drugsoverlast veroorzaken) zoals Engbersen en Van der Leun (1995) terecht opmerken, maar ook in toenemende mate bij niet-westerse groepen.

Afwezige misdrijfsoorten

Opmerkelijk is de (relatieve) afwezigheid van misdrijfsoorten die uitvoerbaar waren in de positie van de mannen. De strafdossiers vermelden namelijk vrijwel geen mishandeling en vandalisme, zeker voor periodes dat het verblijf onrechtmatig was.⁸ Het gaat hier om een vrij kleine onderzoeksgroep. Uit politiecijfers blijkt echter dat verdachten met een illegale verblijfsstatus significant minder vaak betrokken zijn bij geweld en vandalisme dan hun legale leeftijdsgenoten met hetzelfde geboorteland (Leerkes, 2005; zie over de lage betrokkenheid van illegale daders bij geweld ook McDonald (1997)).

Zo vinden we opnieuw aanwijzingen dat de illegale verblijfsstatus een differentieel effect heeft op criminaliteit. Betrokkenheid bij criminaliteit kan ontstaan onder invloed van de illegale status, maar blijft dan doorgaans selectief. Men overtreedt bepaalde regels, maar conformeert zich aan overige wetten, wellicht zelfs in versterkte mate. Zo reed B. zonder rijbewijs, terwijl hij andere verkeersregels juist zo veel mogelijk naleefde. Ook in het sociale verkeer hield hij zich sterker in dan gewoonlijk (“Ik word zeg maar geblokkeerd”).

Toch is de lage betrokkenheid bij bepaalde misdrijfsoorten niet alleen een kwestie van maatschappelijke gelegenheid en versterkte sociale controle door de illegale verblijfsstatus. Sociale controle komt tevens van binnenuit. Dit blijkt vooral uit de waarneming dat de mannen bewust en onbewust misdrijven hebben gemeden die, oppervlakkig gezien, geschikte en uitvoerbare varianten van bestaanscriminaliteit hadden kunnen zijn. Zo is geen enkele man veroordeeld voor een roofoverval. Ook vonden de meesten een misdrijf als tasjesroof erg onfatsoenlijk (“Street robbery is an ugly thing to do”). Diverse respondenten realiseerden zich niet eens dat een delict als straatroof of een overval tot de mogelijkheden had kunnen behoren (“Nee. Nooit gedacht om mensen te overvallen. Nee [maakt sissgeluid]. Tjonge [lacht] Nooit in me opgekomen. De auto dat wel [rijden zonder rijbewijs] [lacht]” (O)).

Zelfs de harddruggebruikers werden door zichzelf in hun delinquent gedrag begrensd. H. stond bij inbraken op de uitkijk maar ging niet zelf inbreken omdat hij dat niet kon opbrengen (de inbreker was ook een illegale migrant, kennelijk kon hij een andere afweging

maken). De man die in het AZC heroïne ging gebruiken is louter veroordeeld voor diefstallen in winkels. Naar eigen zeggen is hij geen gewelddadige persoon. Voorts vindt hij winkeldiefstal minder slecht dan diefstallen waar individuele burgers het slachtoffer van worden (“Toen dacht ik alleen: niet tegen mensen”).

De meeste mannen zijn veroordeeld voor slachtofferloze en consensuele misdrijven. Bij slachtofferloze misdrijven is er geen duidelijk aanwijsbaar individueel slachtoffer (identiteitsfraude is primair gericht tegen de staat). Bij consensuele misdrijven stemt het slachtoffer met het misdrijf in (bijvoorbeeld drugshandel). Degenen die veroordeeld zijn voor diefstal, pleegden meestal winkeldiefstallen. Eerder onderzoek levert soortgelijke aanwijzingen op. Zo telde de Haan (1994) onder honderden straatrovers in de Bijlmer één illegaal, ofschoon illegale migranten er waarschijnlijk meerdere procenten van de bevolking vertegenwoordigen (Leerkes e.a., 2004). Duits onderzoek komt tot eendere bevindingen (Alt, 1999: 305): “Die überwältigende Mehrheit von ihnen möchte selbst dann, wenn sie zur Begehung von Straftaten keine Alternative sehen, wenigstens ‘so wenig kriminell wie möglich’ sein.”.

Aanwijzingen voor criminele antecedenten

Het accent heeft gelegen op het verblijf in Nederland, maar de respondenten is tevens gevraagd of ze buiten Nederland misdrijven pleegden. Bij de meeste mannen lijkt dit niet zo te zijn. Dit blijkt uit hun antwoorden en uit de aard en timing van de gepleegde misdrijven. Delinquenten die van jongs af aan politiecontacten hebben, plegen meestal vermogens- en geweldsdelicten, vaak zowel lichte als ernstige (Gottfredson en Hirschi, 1990; Van Beke e.a., 2000). Voorts start het delinquent gedrag meestal niet direct na emigratie. Na vestiging is er doorgaans een negatieve samenhang tussen betrokkenheid bij criminaliteit en conventionele mogelijkheden om statusverwachtingen in te lossen, bijvoorbeeld met behulp van een inkomen via de asielpcedure, werk, een tijdelijke verblijfsvergunning, of partner.

Twee mannen rapporteren politiecontacten wegens voorvallen die ook in Nederland als misdrijven zouden zijn aangemerkt.⁹ (T) heeft in diverse Russische gevangenissen gezeten. Ofschoon er in zijn geval niet echt sprake is geweest van ‘criminele emigratie’ (Bovenkerk, 2002) –hij is niet naar Nederland gekomen om misdrijven te plegen– continueert hij zijn oude delictpatroon (winkeldiefstallen en inbraken, gerelateerd aan harddrugsgebruik). Uiteindelijk

pleegt hij, in samenhang met de neergang van zijn geestelijke gezondheid, een ernstig geweldsdelict (zie hiervoor). De man die na het interview vernielingen aanrichtte, is in Georgië een keer in bewaring gesteld wegens diefstal. Zes respondenten kregen in hun geboorteland met de politie van doen vanwege politieke activiteiten, het ontduiken van de dienstplicht, desertie of het als dienstplichtige niet opvolgen van een legerbevel. Voorts hebben meerdere gedetineerden delicten gepleegd waarvoor ze niet zijn veroordeeld. Een Afrikaan (D) vertelde bijvoorbeeld hoe hij, toen hij door de rebellen uit zijn dorp was verjaagd en met enkele maten door de bosjes zwierf, soms boerderijen binnensloep en voedsel stal. Daarnaast sprak ik vier kindsoldaten/helpers van rebellen die naar eigen zeggen gedwongen werden om te participeren in roof/plundering en, bij één respondent, moord. Geen van deze respondenten is in Nederland (in sterke mate) betrokken geweest bij (gewelds)criminaliteit. Op hun strafblad staat bijvoorbeeld maar een eenvoudig vermogensdelict of fraudedelict.

Er is blijkbaar geen eenduidig verband tussen criminele antecedenten en delinquentie in Nederland. De loopbanen die analytisch onderscheiden kunnen worden, lijken zich ook in werkelijkheid voor te doen: 1) een duidelijke criminele voorgeschiedenis met een duidelijke voortzetting ervan, 2) een duidelijke criminele voorgeschiedenis die wordt beëindigd, in elk geval in die vorm (kindsoldaten), 3) geen criminele voorgeschiedenis en niet of nauwelijks delinquent gedrag in Nederland (bijvoorbeeld een veroordeling voor werken met andermans papieren) en 4) geen criminele voorgeschiedenis en diverse politiecontacten in Nederland. De tweede, derde en vierde variant komen het meest voor. Ook Althoff e.a. (2006) veronderstellen dat criminele antecedenten bij delinquente asielzoekers geen regel zijn (zie ook De Haan en Althoff, 2002).

Theoretische interpretatie

Statusdilemma's en criminaliteit

Uit de voorgaande analyse blijkt dat de mannen geen passieve dragers zijn van louter en alleen een illegale verblijfsstatus. Hun sociale positie wordt tevens bepaald door andere maatschappelijke statussen, zoals de status van vader, zoon of 'vriendje' (vergelijk het begrip 'statusset' bij Merton, 1957). We moeten de respondenten vooral ook zien als migranten: hun aspiraties zijn zowel ontleend aan traditionele (familiale) groepswaarden in het herkomstland als aan milieus waarin ze in Nederland terechtkomen. Een oom probeert voor zijn neefje een goede en veilige toekomst in Europa te regelen, een zoon wordt geacht bij te dragen aan de

begraveniskosten van zijn vader, een bruidegom wil een bruidsschat betalen, een vriendje wil zijn Nederlandse vriendin chauffeurs.

De illegale verblijfsstatus, en de marginale maatschappelijke positie die er door gestimuleerd kan worden, kan het conformeren aan elementair geachte gedragsstandaarden bemoeilijken. Daardoor worden de mannen geregeld geconfronteerd met statusdilemma's (Hughes, 1994). De maatschappelijke verwachtingen en mogelijkheden die verbonden zijn met de illegale verblijfsstatus staan dan op gespannen voet met verwachtingen die gepaard gaan met parallelle statussen zoals vader en verloofde. De milieus waarin de respondenten participeren, confronteren de mannen met deze statusverwachtingen. Maar ze worden hen tevens van binnenuit opgelegd. Wie zijn (geïnternaliseerde) statusverwachtingen sterk teleurstelt, riskeert spanningen met de sociale omgeving en zichzelf.

De mannen moeten ieder voor zich een antwoord vinden op deze institutionele contradicties ("Ik probeer alleen maar mijn leven te leven"). Uit de interviews komt als inzicht naar voren dat er vaak een afweging plaatsvindt: om de ene norm hoog te houden, doet men (tijdelijk) concessies ten aanzien van een andere norm. Een accommodatie van conflicterende gedragsstandaarden vindt in het sociale leven continu plaats, en moet ook plaatsvinden, wil het maatschappelijk verkeer niet voortdurend stagneren. (Goffman (1969; 1971). Dit geldt soms ook, in versterkte mate, voor illegalen. De mannen stellen soms delinquent gedrag in de plaats van conventionele gedragswijzen.

Criminologen verwijzen bij dit soort verschijnselen, waarbij individuen zich identificeren met conventionele culturele ambities, maar over onvoldoende bronnen beschikken om die legaal te realiseren, vaak naar Merton (1938; 672-82). Zijn *strain theory* heeft vooral betrekking op een (Amerikaanse) situatie waarin gedepriveerde groepen sociale stijging ambiëren. Een meer bescheiden maatschappelijke droom is ook bij sommige mannen te zien. Vooral de Noord-Afrikanen verlieten hun geboortegrond niet primair vanwege onvoorziene veiligheidsredenen. Bij hen stonden de overkomst naar Europa en de verblijfscriminaliteit die daarvoor doorgaans nodig was, sterker in het teken van opwaartse mobiliteit. Ook hun bestaanscriminaliteit lijkt sterker tot doel te hebben om er in de wereld op vooruit te gaan. Bij de meeste respondenten was delinquentie echter sterker gericht op het voorkomen of beperken van sociale daling. Zij wisten niet op voorhand dat ze illegaal zouden worden en probeerden vast te houden aan een standaard en identiteit die voor hen in het verleden gegarandeerd waren: veiligheid of een bepaalde levensstandaard in het herkomstland en/of in Nederland als asielzoeker of erkend vluchteling (vgl. Newman, 1999).

De respondenten lijken in eerste instantie standaarden op te offeren waarin zij, in vergelijking met overige gedragmogelijkheden, het minst sterk hechten. Witte arbeid zou voor velen de voorkeur hebben boven zwarte arbeid. Maar zwart werk is al aantrekkelijker dan 'criminaliteit'. Lichte delicten worden veelal verkozen boven ernstige delicten. Met ernstige misdrijven lijken de mannen hun doel ook voorbij te schieten, aangezien die te sterk worden verworpen door henzelf en hun sociale omgeving. Ernstige misdrijven zouden een sterke nieuwe spanning creëren tussen de geambieerde en de feitelijke identiteit, ook als ze de oorspronkelijke spanning tussen de illegale verblijfsstatus en parallelle statussen helpen verminderen. Kennelijk streeft men een soort optimum na.

In tegenstelling tot verblijfs- en bestaanscriminaliteit beoogt verslavingsgebonden criminaliteit het statusdilemma niet te verzachten door selectief conventionele gedragswijzen te vervangen door delinquente alternatieven. Toch lijkt middelengebruik eveneens een (schijnbare) oplossing te moeten brengen voor de spanning die deze dilemma's veroorzaken. Het coping gedrag wil dan niet de externe oorzaken van de spanning manipuleren, maar zoekt veeleer de emotionele gevolgen ervan te beteugelen. Terwijl verblijfs- en bestaanscriminaliteit kunnen worden aangemerkt als *problem oriented coping*, wordt middelengebruik in de psychologie wel gezien als (vermijnd) *emotion oriented coping* (Billings en Moos, 1981). Ook in criminologie wordt problematisch drugsgebruik wel opgevat als een reactie op beperkte mogelijkheden tot normaal sociaal functioneren. De aanpassing heeft geen 'innovatief' karakter (nieuwe wegen naar oude doelen), zoals vaak het geval is bij verblijfs- en bestaanscriminaliteit, maar behelst veeleer een zich terugtrekken uit het normale sociale verkeer (zie *retraitism* bij Merton, 1938).

Statusdilemma's en (sub)cultuur

Door de misdrijven van de mannen te interpreteren als gedragsreacties op statusdilemma's kan de huidige, structuur-georiënteerde benadering worden verbonden met een meer actor-gericht gezichtspunt dat recht doet aan aspecten van interpretatie en socialisatie. Dit is onder meer van belang aangezien er tussen de mannen naast overeenkomsten ook verschillen zijn in de mate waarin sociale omstandigheden de betekenis krijgen van een statusdilemma. Een status is namelijk een positie in de sociale structuur waaraan bepaalde gedragsverwachtingen (rollen) zijn verbonden. Die gedragsverwachtingen zijn echter niet volledig inherent aan de status, maar kunnen tussen (sub)culturen variëren.

Zo belandden diverse mannen zonder (veel) geld, familie en vrienden in Rotterdam. De Libanese respondent (X) vond het naderende onvermogen om zijn pension te betalen, een

voldoende alarmerend vooruitzicht om drugsventer te worden. De man bracht zijn jeugd merendeels in redelijke welvarendheid door bij Italiaanse geestelijken en behoorde als tiener tot een groep 'alternatieve' Italiaanse jongeren die softdrugs rookten. Een Zuid-Sudanees (P), die opgegroeide in een arm gezin en via de kerk naar Europa vluchtte, leefde geruime tijd met €30 zonder delicten op straat op een dieet van brood, sardientjes en cola totdat een Rotterdammer hem zwart werk aanbood. Dat (C) voor zijn bruiloft ging dealen, suggereert dat de betekenis van bepaalde situaties van groep tot groep kan verschillen. Hoewel het onvermogen om bij te dragen aan een bruiloft voor de meeste bruidegoms vernederend zou zijn, is het geven van een bruidsgift (de *mahr*) in sommige Arabische landen een zeer zwaarwegend cultureel voorschrift (Douwes, 2003).

Ik veronderstel dat aandacht voor interpretatie en socialisatie tevens ons begrip vergroot van de gedragsstrategieën van de mannen, met inbegrip van delinquente strategieën (vgl. Van Gemert, 1998; Van San, 1998; Van San en Leerkes, 2001; Bovenkerk, 2001). Zo lijken de ervaringen in het herkomstland door te werken in het delinquent gedrag in Nederland, ook al hadden de meeste mannen er vermoedelijk geen politiecontacten wegens criminaliteit. Zoals gezegd namen de mannen niet alle mogelijkheden waar die in hun bereik lagen. Ook volgden ze niet alle strategieën die ze waarnamen. Een prachtig voorbeeld van een gedragsimprovisatie waarvoor eerdere socialisatie de randvoorwaarden lijkt te hebben gecreëerd, vormt de Servische respondent (W). Hij haalde kapotte televisies op bij elektronicawinkels, die hij verkocht aan een reparateur. De winkeliers trakteerde hij op een Aldi-taart. Hij kende het 'sjacheren' uit Belgrado, waar hij met zijn ouders en andere zigeuners karton verzamelde en verkocht. Bij de West-Afrikaanse respondenten zien we mogelijk aanwijzingen voor een verband tussen etnische herkomst en gedragsstrategieën. Zij hadden althans opvallend vaak relaties met Hollandse partners (gehad), met wie zij bovendien vaak kinderen kregen. In tegenstelling tot de meeste andere respondenten kunnen zij weliswaar met deze vrouwen in het Engels communiceren, maar we weten eveneens dat polygyny, waarbij een man meerdere vrouwen heeft zonder noodzakelijkerwijs met hen getrouwd te zijn, in West-Afrika veel voorkomt (Collins, 1988: 104).

Hoewel de mannen overwegend veroordeeld zijn voor lichte misdrijven, pleegden ze niet exact dezelfde misdrijfsoorten. De Afrikanen zijn relatief vaak veroordeeld voor fraude. De strafdossiers van de Oost-Europeanen vermeldden vrijwel uitsluitend diefstal. Twee van de drie Noord-Afrikanen verkochten harddrugs (tabel 3). Soortgelijke patronen zijn waar te nemen in de politiecijfers over *alle* aangehouden illegale migranten (Leerkes, 2005; De Boom e.a, 2006).

Etnische verschillen in de aard van criminaliteit verband houden verband met verschillen in toegang tot kansenstructuren. De interviews suggereren echter dat diversiteit tevens veroorzaakt kan zijn door verschillen in waarneming en waardering van delinquente gedragsstrategieën. De Afrikaanse respondenten bleken althans relatief mild te oordelen over fraude met overheidsdocumenten, inclusief varianten waarbij andere respondenten betrokken waren. Zij spraken zich echter opvallend sterk uit tegen drugs (“Drugs daar wilde ik niet in, al kende ik wel mensen die dealden” (O)) en diefstal (sommigen stelden dat dieven in hun geboortestreek slaag kregen). De Oost-Europeanen leken diefstal juist relatief acceptabel te vinden, vooral als grootbedrijven daarvan het slachtoffer worden. De dealende Noord-Afrikanen gaven aan dat zij drugshandel minder verwerpelijk vonden dan stelen.

Dergelijke verschillen houden mogelijk verband met maatschappelijke omstandigheden in de herkomstlanden. Naar internationale maatstaven zijn veel Afrikaanse staten bijvoorbeeld relatief labiel en corrupt (zie bijvoorbeeld de index van Transparency International). Daardoor hebben bepaalde vormen van overheidsregulering voor Afrikaanse migranten wellicht minder legitimiteit (vgl. Kehla, 1999). Hennepeteelt vormt van oudsher een belangrijke inkomstenbron in het Rif-gebergte (Van Gemert, 1998).

Discussie

Drie onderzoeksvragen vormden de leidraad bij deze studie. Enkele opmerkingen over het begrip overlevingscriminaliteit en de representativiteit van de bevindingen besluiten deze bijdrage.

1. Met deze studie is meer duidelijkheid gekomen over de preferenties van delinquente illegale migranten met een asielachtergrond. Delinquentie blijkt deels tot doel te hebben om in Nederland of een ander westers land te verblijven. Verblijfscriminaliteit heeft veelal de vorm van identiteitsfraude of illegale grensoverschrijding. Daarnaast stelden veel mannen bepaalde minimum kwaliteitseisen aan dit verblijf. De voornaamste varianten van bestaanscriminaliteit zijn werken met andermans papieren, (winkel)diefstal of straathandel in drugs. Ook verslavingsgerelateerde criminaliteit, die gericht is op het gebruik van drugs om psychische problemen het hoofd te bieden, blijkt met enige regelmaat voor te komen. Misdrijven kunnen vooral dan een wat grimmiger gezicht krijgen (autokraken, woninginbraken). Ten slotte is er een tamelijk heterogene restcategorie aangetroffen, bestaande uit seksuele delicten, geweld in relatie tot psychische stoornissen, belediging van een ambtenaar in functie en dergelijke.

De mannen pleegden niet alle misdrijven die geschikte varianten van verblijfs-, bestaanscriminaliteit of drugsgelateerde criminaliteit hadden kunnen zijn. Zij hadden een voorkeur voor 'lichte' en geweldloze delicten. Die preferentie komt voort uit de wens om politiecontacten te beperken en de kans op uitzetting te verkleinen, *en* uit de geneigdheid om relatief lichtwegende standaarden op te offeren. Doordat sommige standaarden in vrijwel alle milieus zeer hoog in het vaandel staan (niet moorden en roven), pleegden de mannen vermoedelijk veel minder en minder ernstige criminaliteit dan we zouden verwachten op grond van hun beperkte toegang tot formele en informele instituties in Nederland.¹⁰ Er zou meer onderzoek gedaan kunnen worden naar culturele overeenkomsten en verschillen in waarneming en waardering van delinquente gedragsstrategieën.

2. De restrictieve immigratiepolitiek blijkt vaak een aandeel te hebben gehad in de omstandigheden die de mannen aanspoorden tot criminaliteit. Dit aandeel was bij verblijfscriminaliteit echter groter en rechtstreekser dan bij bestaanscriminaliteit en verslavingsgerelateerde criminaliteit. Bij de laatste twee criminaliteitstypen blijkt de relatie in sterkere mate te verlopen via marginalisering in Nederland, vooral door economische deprivatie en dakloosheid. De illegale verblijfsstatus heeft niet of nauwelijks bijgedragen aan de misdrijven in de categorie 'overige criminaliteit'. De mannen waren dan ook overwegend betrokken bij die misdrijven in periodes dat ze rechtmatig in Nederland verbleven.

Sociaal kapitaal medieert de relatie tussen illegaliteit en criminaliteit; als regel vlagt sociale steun de scherpe randjes af van sociale uitsluiting. Een nieuw inzicht is dat zelfs inbedding in conventionele sociale netwerken de kans op delinquent gedrag niet per definitie verkleint. Sociale integratie blijkt vaak een prijs te hebben: wie erbij wil horen moet zich verhouden tot de rollen die in de sociale relatie worden verwacht. Als de sociale psychologie gelijk heeft en sterke sociale relaties de kans op *problem oriented coping* vergroten, terwijl een gebrek daaraan eerder samengaat met (vermijdende) *emotion oriented coping* (Billings en Moos, 1981), zal conventionele sociale inbedding drugsgelateerde criminaliteit afremmen, maar verblijfs- en bestaanscriminaliteit soms zelfs stimuleren, althans indien een dader geen legale bronnen heeft om zijn sociale relaties te onderhouden (bijvoorbeeld doordat deze relaties daartoe geen toegang geven).¹¹

De mannen maakten keuzes ook al hadden zij relatief beperkte keuzemogelijkheden. Daarom moet de illegale verblijfsstatus niet te deterministisch worden gedacht. Een deel van de uitgedeelde asielzoekers keert ongetwijfeld vrijwillig terug naar het herkomstland voor zover ze een *laissez passer* krijgen. Anderen zullen in beperkende

omstandigheden misschien lagere eisen stellen aan het verblijf in Nederland (geen voedsel uit de winkel consumeren, geen auto besturen).

3. Hoewel er geen strafdossiers zijn opgevraagd in de herkomstlanden, hadden de meeste mannen er waarschijnlijk geen politiecontacten wegens criminaliteit. Dit blijkt niet alleen uit hun uitlatingen, maar ook uit de timing en aard van het merendeel van de gepleegde delicten.

Overlevingscriminaliteit?

Uit de interviews komt naar voren dat we het begrip overlevingscriminaliteit moeten opvatten in ruime, sociologische zin; het in leven blijven staat meestal niet op het spel. Maar zelfs dan kleven er bezwaren aan dit begrip. De term roept onvermijdelijk associaties op met overleven in biologische zin - zeker buiten de sociale wetenschappen - en is moeilijk te ontdoen van zijn normatieve bijbetekenissen: we moeten illegale migranten hun misdrijven maar vergeven, ze doen dit immers om te 'overleven'. Daarmee is overigens niet gezegd dat er naast een criminaliteitsprobleem niet ook sprake zou kunnen zijn van een humanitair vraagstuk.

Een inhoudelijk bezwaar is dat het begrip erg algemeen is. Sommige mannen probeerden met criminaliteit sociaal te stijgen. Zij pleegden eerder ontwikkelingscriminaliteit dan overlevingscriminaliteit. Verslavingsgerelateerde misdrijven hebben evenmin tot doel om de oude identiteit te handhaven. Wellicht kunnen we het neutralere begrip 'reactiecriminaliteit' of 'aanpassingscriminaliteit' gebruiken om aan te duiden dat delinquent gedrag een reactie kan zijn op beperkende omstandigheden als gevolg van de illegale verblijfsstatus (met verblijfscriminaliteit, bestaanscriminaliteit en verslavingsgerelateerde criminaliteit als mogelijke voorbeelden daarvan). We zouden de term 'reactieconformisme' of 'aanpassingsconformisme' kunnen gebruiken om aan te geven dat die omstandigheden regelovertreding ook kunnen remmen (vooral bij expressievere delicten zoals geweld, vandalisme, een 'stoere rijstijl' of 'een grote mond geven').

Representativiteit

Door de beperkte omvang van de onderzoeksgroep kunnen de bevindingen niet met zekerheid gegeneraliseerd worden. Statistische representativiteit is ook geen eerste doel. Het gaat er primair om zicht te krijgen op de kwalitatieve verscheidenheid binnen het verschijnsel (Hammersley en Atkinson, 1995). Toch kwamen er al snel nauwelijks nieuwe delicttypen en motieven bij. Dit suggereert dat de verscheidenheid in de populatie niet erg groot is. In dat geval vormen de mannen wellicht toch een goede afspiegeling van alle delinquente illegale

migranten met een asielachtergrond of een daarmee vergelijkbare situatie. Ook Van Kalmthout en Van Leeuwen (2005) spraken bij eerder onderzoek in de PI Tilburg vrijwel uitsluitend illegale migranten (met en zonder asielachtergrond) die geen of relatief lichte en ongeorganiseerde misdrijven hadden gepleegd (N=61). Uit de politiecijfers over alle aangehouden illegale migranten blijkt eveneens dat lichte en schijnbaar instrumentele delicten een zeer ruime meerderheid vormen van de aanhoudingen wegens criminaliteit.¹²

Het is niettemin aannemelijk dat de situatie van uitgeprocedeerde asielzoekers in sommige opzichten verschilt van andere groepen illegalen. In vergelijking met informele volgmigranten uit gezeten etnische minderheidsgroeperingen zijn asielzoekers afhankelijker van verblijfscriminaliteit om zich in Nederland te vestigen. Voorts zullen zij vaker doorreizen naar andere westerse landen.

De inkomenspositie van illegale migranten met een asielachtergrond lijkt minder afwijkend te zijn dan gedacht. Sommige mannen behielden opvang (bijvoorbeeld vanuit gemeentes), of deelden mee in het leefgeld van bevriende asielzoek(st)ers. Bovendien wisten zij het gebrek aan gevestigde familie deels te compenseren door het aangaan van relaties met singles.

De respondenten verschillen vermoedelijk nog het sterkst van de –deels irreguliere– migranten die specifiek naar Nederland trekken om misdrijven te plegen en/of op de vlucht zijn voor vervolging wegens misdrijven. Door de relatief open grenzen na het eind van de koude oorlog en de voortschrijdende expansie van de Europese Unie zijn Oost-Europese delinquenten bijvoorbeeld onbedoeld in staat gesteld tot het plegen van misdrijven in West-Europa. Vaak zijn dergelijke daders eveneens betrokken bij instrumentele misdrijven, waaronder inbraken, autodiefstal en het in omloop brengen van vals geld (Weenink e.a., 2004). Maar het valt nog te bezien of die misdaden eveneens aangemerkt kunnen worden als verblijfscriminaliteit, bestaanscriminaliteit of drugsgelateerde criminaliteit, en of de restrictieve immigratiepolitiek ook daaraan bijdraagt.

Noten

* Arjen Leerkes is als promovendus verbonden aan de Amsterdamse School voor Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek (ASSR). Hij bereidt bij de ASSR een proefschrift voor over illegaal verblijf en openbare veiligheid in Nederland Correspondentie: A.S.Leerkes@uva.nl

¹ Soms effectueert de staat de mogelijkheid tot repatriëring (nog) niet. Het kan tevens zijn dat de asielzoeker feitelijk niet vertrekken kan (doordat hij stateloos is of zijn herkomstland geen laissez passer verleent) of wil (wegens gebrek aan perspectief in het herkomstland, angst voor vervolging voor zover het asielverzoek onterecht

is afgewezen, migratieschulden, enzovoort). De vreemdeling kan uitzetting bemoeilijken door zijn identiteit te verzwijgen.

² De toegenomen betrokkenheid van Noord-Afrikanen bij deze straathandel is deels te verklaren vanuit het stijgende werkloosheidspercentage onder voormalige gastarbeiders en hun volgmigranten. Werkloze Marokkanen hebben het Nederlandse straatleven goed (moeten) leren kennen. De groothandel wordt vaker gedreven door Turken, Latijns-Amerikanen en Hollanders (Bovenkerk, 2001). Noord-Afrikanen hebben in hun herkomstregio beperkt toegang tot harddrugs.

³ De geestelijke verzorgers schatten dat 80% van de gedetineerden regelmatig diensten bijwoont. Veel gedetineerden ontleen steun aan de religie. Anderen wonen de diensten bij als 'uitje'. De diensten waren waarschijnlijk een goede wervingsplek omdat ze een ruimte vormen die de mannen zich enigszins kunnen 'toe-eigenen'. Ze kunnen er een gedeelde (culturele) identiteit uitdrukken dat het wereldse detentieregime helpt relativiseren, en ervaren er wellicht een zekere gemeenschappelijke macht vis-à-vis de inrichting. De cipiers bewaarden enige afstand, sommige gedetineerden lazen voor uit de Bijbel.

⁴ Het betrof een vrouwelijke, Russische tolk Russisch, een mannelijke, Marokkaans-Nederlandse tolk Frans-Arabisch en een vrouwelijke, Nederlandse tolk Servo-Kroatisch. Er is twee keer gewerkt met een telefoontolk via het Ministerie van Justitie. Een respondent bleek slechter Nederlands te spreken dan was aangenomen. Bij de andere respondent was de tolk bij een interview ziek. De Servo-Kroatische tolk is geworven via internet, de overige tolken via mijn netwerk.

⁵ Asielzoekers en stempelaars mogen in Nederland zijn, maar mogen niet vrij reizen tussen landen. Ze hebben bovendien geen recht op een Nederlands (scooter)rijbewijs. In tegenstelling tot illegalen, krijgen asielzoekers opvang en zakgeld voor eten en kleding (voor sommige stempelende uitgeprocedeerden gold dit in de praktijk eveneens). Het betreft echter niet meer dan €40 per week. Asielzoekers mogen werken, maar maximaal twaalf weken per jaar. Daarbij komt dat verschillen in deprivatie naar verblijfsstatus waarschijnlijk deels worden opgeheven door verschillen in strafbedeling. Illegalen riskeren immers uitzetting en detentie in de vreemdelingenbewaring (soms meer dan een jaar aaneen), terwijl delinquente asielzoekers in eerste instantie alleen een taakstraf, boete of gevangenisstraf krijgen.

⁶ Voor vluchtelingen – vrijwel alle mannen (23 van de 26) rekenen zichzelf daartoe – komt daarbij dat een visumaanvraag tijd en contact met overheidsinstanties vergt. Velen hadden die tijd niet en/of meden overheidsinstanties.

⁷ Zo rapporteert Staring (2001: 184) dat de Turkse illegalen die hij tijdens detentie interviewde voornamelijk geïnterneerd waren voor geweldsdelicten (de interviews gingen niet over criminaliteit). Geweld komt ook onder reguliere Turkse migranten relatief veel voor, bijvoorbeeld als gevolg van eerwraak.

⁸ Twee mannen richtten als illegale migranten vernielingen aan als bijproduct van eigenrichting (K en M). Het andere geval van vernieling (X) betrof een mislukte autokraak (drugsgelateerde criminaliteit).

⁹ De Afghaanse respondent stelde dat hij alcoholische dranken stookte, wat onder het Talibanbewind strafbaar was en waarvoor hij in de gevangenis zou hebben gezeten. Hij beweert ontsnapt te zijn toen men hem vanwege zijn deviante gedrag naar een islamitisch heropvoedingskamp wilde sturen.

¹⁰ Dit zogenaamde hysteresis effect (Bourdieu, 1997), waarbij systemen – in dit geval de *habitus* - niet onmiddellijk reageren op krachten die er op worden uitgeoefend, kan ons wellicht helpen begrijpen waarom ernstige criminaliteitsproblemen meestal niet ontstaan onder arme migranten, maar onder hun kinderen (zie daarvoor Tonry, 1997).

¹¹ Relationale inbedding impliceert blijkbaar niet altijd het bezit van sociaal kapitaal.

¹² In 2003 betrof 12% van de aanhoudingen wegens criminaliteit een 'ernstig' delict, dat wil zeggen een delict met een strafdreiging van vier jaar of meer (ongewenst vreemdelingen zijn in deze berekening niet meegerekend, zie verder Leerkes e.a. 2004: 27). Dit zijn vaak geweldsdelicten. Een significant deel daarvan betreft bovendien reguliere vreemdelingen die wegens (meestal relatief ernstige) criminele activiteiten illegaal zijn verklaard (volgens het zogeheten principe van de 'Glijdende Schaal').

Literatuur

Anderson, N. (1923). *The Hobo. The Sociology of the Homeless Man*. Chicago: The University of Chicago Press.

Alt, J. (1999). *Illegal in Deutschland. Forschungsprojekt zur Lebenssituation "illegaler" Migranten in Leipzig*. Karlsruhe: Von-Loeper Literaturverlag.

Althoff, M., W. de Haan en S. Miedema (2006). *Criminaliteitspatronen en carrières van asielzoekers*. Apeldoorn: Politie en Wetenschap.

Beke, B., H. van Wijk en H. Ferwerda (2000). *Jeugdcriminaliteit in groepsverband ontrafeld: tussen rondhangen en bendevorming*. Amsterdam: SWP.

Billings, A. en R. Moos (1981). The role of coping responses and social resources in attenuating the stress of life events. *Journal of Behavioral Medicine*, 4 (2), 139-57.

Braam, S. (2003). *Tussen gekken & gajes: avonturen in de undercoverjournalistiek*. Amsterdam: Singel Pockets.

Boom, J. de, G. Engbersen en A. Leerkes (2006). *Asielmigratie en criminaliteit*. Apeldoorn: Politie en Wetenschap.

Bourdieu, P. (1977). *Outline of a theory of practice*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bovenkerk, F. (2001). *Misdaadprofielen*. Amsterdam: Meulenhoff.

Bovenkerk, F. (2002). Essay over de oorzaken van allochtone misdaad. In J. Lucassen en A. de Ruijter (red.), *Nederland multicultureel en pluriform? Een aantal conceptuele studies* (pp. 200-45). Amsterdam: Aksant.

Burgers, J. en G. Engbersen (red.) (1999). *Illegale vreemdelingen in Rotterdam*. Amsterdam: Boom.

Cohn, E. en J. Rotton (2003) Even criminals take a holiday: Instrumental and expressive crimes on major and minor holidays. *Journal of Criminal Justice*, 31 (4), pp. 351-60.

Doornbos, N. en K. Groenendijk (2001). Uitkomsten van asielprocedures : een cohortonderzoek. *Nederlandsch Juristenblad*, 76 (6), 245-53.

Douwes, D. (2003). *De islam in een notendop. Wat iedereen over de islam moet weten*. Amsterdam: Prometheus.

Engbersen, G. en J. van der Leun (1995). Illegale vreemdelingen en criminaliteit: de differentiele kansenstructuur van illegalen. *Tijdschrift voor Criminologie*, 37 (3), 238-56.

Engbersen, G., R. Staring, J. van der Leun, J. de Boom, P. van der Heijden en M. Cruijff (2002). *Illegale vreemdelingen in Nederland: omvang, overkomst, verblijf en uitzetting*. Rotterdam: RISBO.

Gemert, F. van (1998) *Ieder voor zich: kansen, cultuur en criminaliteit van Marokkaanse jongens*, Amsterdam: Het Spinhuis.

Giele, J. en G. Elder (1998). *Methods of Life Course Research. Quantitative and qualitative approaches*. Thousand Oaks: Sage Publications.

Glaser, B. en A. Strauss (1971). *Status passage*. London: Routledge.

Goffman, E. (1969). *Strategic Interaction*. Philadelphia: University of Pennsylvania.

Goffman, E. (1971). *The presentation of self in everyday life*. Harmondsworth: Penguin.

Gottfredson, M. en T. Hirschi (1990). *A general theory of crime*. Stanford: Stanford University Press.

Haan, W. de (1993) *Beroving van voorbijgangers: Rapport van onderzoek naar straatroof in 1991 in Amsterdam en Utrecht*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken.

Haan, W. de (1994). Berovers in de Bijlmer. *Tijdschrift voor Criminologie*, 36 (3), 168-83.

Haan, W. de en M. Althoff (2002) *Vreemd en verdacht : een verkennend onderzoek naar criminaliteit in en om asielzoekerscentra : een samenvatting van de recent verschenen publicatie*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

Hammersley, M. en P. Atkinson (1995). *Ethnography: principles in practice*. London: Routledge.

Hoogenboezem, G. en E. Bransen (2005). *Problematisch harddruggebruik door illegalen, asielzoekers en vluchtelingen. een verkenning met behulp van 'Rapid Assessment and Response'*. Utrecht: Trimbo's Instituut.

Hughes, E.C. (1994). Bastard Institutions. In: Lewis Coser (red.), *Everett C. Hughes on Work, Race, and the Sociological Imagination*. Chicago and London: University of Chicago Press, 192-99 (Essay oorspronkelijk gepubliceerd in 1951).

Kalmthout, A. Van en K. van Leeuwen (2004). *Terugkeermogelijkheden van vreemdelingen in vreemdelingenbewaring. Deel: 2: Evaluatie terugkeerprojecten*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers.

Kalmthout, A. Van en K. van Leeuwen (2005). *Terugkeermogelijkheden van vreemdelingen in vreemdelingenbewaring. Deel: 3: Het vergeten gelaat van de vreemdeling*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers.

Katz, J. (1988). *Seductions of crime: moral and sensual attractions in doing evil*. New York: Basic Books.

Kehla, J. (1999) 'Schaduwnetwerken in de informele ruimte: legale en illegale Afrikaanse migranten in de Bijlmer' in G. Engbersen (red.) *Inbedding en uitsluiting van illegale vreemdelingen*. (pp. 156-90). Amsterdam: Boom.

Kroese, G. en R. Staring (1993). *Prestige, professie en wanhoop. Een onderzoek onder gedetineerde overvallers*. Arnhem: Gouda Quint.

Leerkes, A. (2005). Embedded crimes? On the overlapping patterns of delinquency among legal and illegal immigrants in the Netherlands. *The Netherlands' Journal of Social Sciences*, 40 (1), 1-19.

- Leerkes, A., (2005) *Ik probeer alleen maar mijn leven te leven. Uitgeprocedeerde asielzoekers en criminaliteit*. Apeldoorn, Politie en Wetenschap, Amsterdam, Elsevier Overheid.
- Leerkes, A., M. van San, G. Engbersen, M. Cruijff en P. van der Heijden (2004). *Wijken voor illegalen. Over ruimtelijke spreiding, huisvesting en leefbaarheid*. Den Haag: SdU.
- Leerkes, A. en W. Bernasco (2007). Tegen de wetten van de staat, tegen de wetten van de straat? Illegaal verblijf en veiligheid in Nederlandse stadsbuurten. *Sociologie* (Juninummer).
- Leun, J. van der (2003). *Looking for loopholes: processes of incorporation of illegal immigrants in the Netherlands*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Matza, D. (1964). *Delinquency and Drift*. New York: Wiley.
- McDonald, W. (1997). Illegal Immigration: Crime, Ramifications and Control (The American Experience) In W. McDonald (red.), *Crime and Law Enforcement in the Global Village* (pp. 65-86). Cincinnati: Anderson Publishing Company.
- Merton, R. (1938). Social Structure and Anomie. *American Sociological Review*, 3, 672-82.
- Merton, R. (1957). The Role-Set: Problems in Sociological Theory. *British Journal of Sociology*, 8, 110-20.
- Newman, K. (1999). *Falling from grace: downward mobility in the age of affluence*. Berkeley: University of California Press.
- Pain, R. en P. Francis (2004) Living with crime: spaces of risk for homeless young people. *Children's Geographies*, 2 (1), pp. 95-110.
- Sampson, R. en J. Laub (1993). *Crime in the making: pathways and turning points through life*. Cambridge: Harvard University Press.
- San, M. van (1998). *Stelen en steken: delinquent gedrag van Curaçaose jongens in Nederland*. Amsterdam: Het Spinhuis.

San, M. van en A. Leerkes (2001). *Criminaliteit en criminalisering. Allochtone jongeren in België*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Sansone, L. (1992). *Schitteren in de schaduw: overlevingsstrategieën, subcultuur en etniciteit van Creoolse jongeren uit de lagere klasse in Amsterdam 1981-1990*. Amsterdam: Het Spinhuis.

Sayad, A. (2004). *The suffering of the immigrant*. Cambridge: Polity.

Schuster, L. (2000). A comparative analysis of the asylum policy of seven European governments. *Journal of Refugee Studies*, 13 (1), 118-32.

Staring, R. (2001). *Reizen onder regie: het migratieproces van illegale Turken in Nederland*. Amsterdam: Het Spinhuis.

Tonry, M. (red.) (1997). *Ethnicity, Crime and Immigration: Comparative and Cross-National Perspectives*. Chicago: University of Chicago Press.

Weerman, F. (1998). *Het belang van bindingen: de bindingstheorie als verklaring van verschillen en veranderingen in delinquent gedrag*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

Weenink, A., S. Huisman en F. van der Laan (2004) *Misdaad zonder grenzen : criminaliteitsbeeld Centraal en Oost-Europa 2002-2003*, Driebergen: KLPD.

Zaitch, D. (2002). *Trafficking cocaine: Colombian drug entrepreneurs in the Netherlands*. The Hague: Kluwer Law International.